

Raamat Tallinna Suurgildist ja gildimajast

Ivar Leimus, Rein Loodus, Anu Mänd, Marta Männisalu, Mariann Raisma. Tallinna Suurgild ja gildimaja. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2011, 527 lk.

VILLU KADAKAS

6. juunil 2011. aastal esitles Eesti Ajaloomuuseumi kollektiiv koos väikese konverentsiga uut, ilusat ja rasket köidet „Tallinna Suurgild ja gildimaja”. Vana ENE mahus ja kaalus köitest õhkub avamatagi Suurgildi seltskonnale ja hoonele omast väärikust ja monumentaalsust. Raamatu esimene pool on pühendatud Suurgildi kui institutsiooni ajaloole: Anu Mänd on koostanud algusosa Suurgildi ajaloost kuni Liivi sõjani, Ivar Leimus sealt edasi kuni 18. sajandi lõpuni ning kolmanda, mahult vähima kimbu peatükke 19.–20. sajandi ajaloost Rein Loodus. Raamatu teine pool on pühendatud gildi majale. Siin liitub Männile ja Leimusele maja vanemate aegade kirjelduse peatükides Marta Männisalu, kes on teatavasti hoone ajaloo senise käsitluse autor.¹ Gildimaja saatusest pärast 1940. aastat, suures osas juba Ajaloomuuseumi ajajärgust, kirjutab Mariann Raisma. Raamatu lõpus on tabelitena esitatud gildi hõbedakogu kujunemine ja oldermannide nimekiri. Raamatu eestikeelse teksti (lisadeta 434 lk) järel on ligi 50 leheküljel ingliskeelne resüme. Lauri Suurmaa on koostanud isikunimedest registri.

Kuigi vaevalt Suurgildi vastlajoodud kunagi algasid ilma oldermanni sissejuhatavate sõnadeta, asuvad Anu Mänd ja Ivar Leimus tiitellehe ja sisukorra järel tsere-moonitsemata asja kallale: juba esimestel

ridadel kohtame mõisteid skraa, normatiivne allikas ja arveraamat. Ei eessõna ega sissejuhatust raamatu valmimist sõna, raha või teoga toetanud isikutelt, kellelt lugeja võiks teada saada, mis puhul selline raamat just sellisel aastal, sellisel kujul ja sellise autorite kollektiiviga valmis sai. Tänapäevane ajaloo huviline teab niigi, aga viis lehekülge hiljem, proloogi rollis peatüki „Allikad ja uurimisseis” lõpus, saab teada ka tulevane lugeja, kes 2011. aasta sündmusi kuigi võrd ei mäleta, et raamatu kirjutamisega tähistati Suurgildi hoone püstitamise 600. aastapäeva.

Sellel lugejal, kes sõnadest „arvepidamine” ja „kirjalik asjaajamine” esimeselt leheküljelt tagasi ei pörka, on kõik eeldused läbida esimesed poolsada lehekülge ühe hooga ja reaalsusest irdudes. Hiljemalt 58. leheküljel, kui Anu Mänd jõuab jõulu- ja vastlajootudel mekitud õlle ja lauale kantud loomaliha moorprae kirjelduseni, tuletab pärismaailm Pavlovi refleksi näol end siiski meelde. Seni oleme saanud suurepäraselt kulgeva ülevaate Tallinna gildidest, nende funktsioonist, Suurgildi nimest, skraast, liikmeskonnast, juhtimisest ja ametitest. Omaette suurema peatüki moodustab gildi keskaegne seltsielu: penni-, jõulu- ja vastlajoodud, vanalinna päevadel ka tänapäeva rahvale tuntuks tehtud papagoilaskmine ja maikrahvipidu, gildimajas toimunud pulmameod ja liikmetele kehtinud käitumisnormid koos karistustega.

Pärast moorpraadi või külmkapist leitud suupisteid (soovitavalt keel, sink, suitsuvorst, sekka rasvane Skåne heeringas ja kuivatatud tursk, alla valget leiba, peale kalleid vürtse) saab uue hooga läbida Anu Männi peatükid gildist kui kirikukunsti patroonist, surnute mälestamise kommetest ja reformatsioonist tingitud ümberkorraldustest. Siinkohal tekivad raamatu vahele suurepäraselt trükikvaliteedis illustatsioonid

¹ M. Männisalu, Suurgildi hoone. Tallinn: Eesti Raamat, 1972.

Niguliste peaaltari ja Maarja altari restaablitest, millele on pühendatud niipalju tekstiiruumi, kui need seostusid Suurgildi tege- mistega. Dokumentide valguses saame ka ülevaate kirikuriistadest, mis on küll suu- res osas kaotsi läinud. Lõpuks annab Anu Mänd ülevaate gildi vaestehoolekandest, mille tarvis tegutses Suurgildi raames (või paralleelselt) ühing nimega Lauagild.

Ivar Leimuse 17.–18. sajandi tekst sarna- neb struktuuri mõttes keskaja osaga, kuid lisaks kirjeldab Leimus ka uusajal tekki- nud nähtusi, nagu Pruuliselts (sisuliselt Suurgildi õllemonopol) ning teatrieten- dused gildihoones. Et uusajast on allikaid mõistagi rohkem, siis selle võrra on tse- remooniate ja menüüde kirjeldused rik- kalikumad ja ilmekamad, samas peatükid detailirohkuses tihedamad, mistõttu luge- mise hoog võib siin veidi raugeda. Vähegi ajaloo huvilise lugeja jaoks aga ei ole see mingi katsumus.

Rein Looduse peatükid Suurgildi likvi- deerimisest, Tallinna Börsikomitee moodus- tamisest ning vilkast kultuurielust gildihoones aastail 1800–1940 – teatri-, ja ooperietendused, kontserdid, tantsupeod, muuhulgas kunsti- näitused – annavad mõneti ootamatu pil- di Suurgildi majast (tollal tuntud rohkem Börsihoonena) kui Tallinna kultuurielu kes- kusest. Juhtiva teatri- ja muusikaetenduste paiga rolli kaotas Börsihoone alles „Estonia” teatri püstitamisega. Selgub, et tegemist ei olnudki puhtal kujul „sakste kultuuri kant- siga”: 19. sajandi teisest poolest on siin esi- nenud ka eestlaste lauluseltsid „Revalia” ja „Estonia”.

Kunstinäituste traditsioon, mis algas Suurgildi hoones juba 1798. aastal, kulges kuni 19. sajandi keskpaigani üsna juhusli- kult. Alates Eestimaa Provintsiialmuuseumi asutamisest 1864. aastal, tollal veel Kanuti gildi majas, vajati aeg-ajalt ka suuremat näitusepinda, milleks hästi sobis Börsi-

hoone. Pärast 1883. aastal toimunud esimest suuremat välismaa kunsti rändnäitust toi- mus juba 1887. aastal esimene eesti kunst- niku – August Weizenbergi „marmorist raiutud kujude väljanäitus väikeses bör- sisaalis”. Alates 19. sajandi lõpust korral- das Provintsiialmuuseumi vastasutatud kunstiosakond siin näitusi pidevalt: ekspo- neeriti muuhulgas kaasaegsete baltisaksa, vene, saksa, Madalmaade kunstnike kõrge- tasemelisi töid. Samuti peeti siin Eesti esi- mesed kinoseansid ja mitmed fotonäitused. Kahe sõja vahel toimunutest väärivad esile- tõstmist näiteks graafika ja kaartide näitus „Vana Tallinn” (1926), „Pallase” 10. kunsti- näitus (1927), „Saksa raamat ja raamatu- kunst” (1937). Eesti disaini ajalukku kirjutas Börsihoone ennast Lorupi klaasi ja Lutheri mööbli väljapanekutega.

Lugedes, milline Tallinna kultuurielu keskus on Suurgildi hoone olnud kuni 1940. aastani, hakkab paratamatult hin- ge närima kahtlus, kas selle kasutamine muuseumi püsiekspositsiooni jaoks on parim, mida see ehitist tänapäeval väärrib ja mis kohalikke inimesi sinna korduvalt läbi astuma meelitaks. Tõrjun selle mõtte täna siiski – las vaevlevad selle küsimusega tule- vased põlved, kui on aeg Ajaloomuuseumi praegu veel värske püsiekspositsioon mil- legi uue vastu vahetada. Nõukogude võimu algusega kahetsusväärset katkenud tradit- sioonide hulka tuleb lugeda ka ligi sajandi Börsihoone keldris tegutsenud Petenbergi veinikeldrit „Das süße Loch”, mis sisuli- selt oli linna üks eliitlokaale. Sinna seinale 1870. aasta paiku Leopold von Pezoldi maalitud friisi „Kuidas talvehädad mine- ma aetakse” (*Wie das Winters Leid vertrieben wird*) on ära märkinud ka Voldemar Vaga oma Tallinna 19. sajandi kunsti käsitluses.² Kahjuks ei leia värskest raamatust selle

2 V. Vaga, Kunst Tallinnas XIX sajandil. Tallinn: Kunst, 1976, lk 87.

kujutist. Veinikeldri seintel rippunud hiljem „kartoonid kunstiliselt kaunite pliiaatsijoonistustega” – Rein Looduse arvates ilmselt visandid Pezoldi friisile.

Raamatu teine pool on pühendatud gil-dimaja ajaloole. Anu Mänd, Ivar Leimus ja Marta Männisalu on läbi kirjutanud hoone piirkondade ja ehitusosade kaupa, alustades katusest, kirjeldades fassaade, aknaid-uksi, peakorruse ruume, juurdeehitisi (Aktsiisikamber, Pruudikamber, viljaait jne) ning keldreid. Järgneb Männi ja Leimuse kirjutatud osa Suurgildi sisustusest ja val-lasvarast: sümbolid, mööbel, valgustid, mängude vahendid, arveraamatud, lau-höbe, köögitarbed jne. Erinevalt raamatu esimesest poolest on see hoone ajaloo üsna detailne kirjeldus kohati raskesti jälgitav. See pole autorite süü – lugeja jaoks, kes asja ei tunne, ongi ammu kaotsi läinud eseme-te või tundmatuseni muutunud ruumide vanadest dokumentidest võetud inventari-laadsed kirjeldused igavad. Kuigi kogu seda eri aegadel eksisteerinud välis- ja sisekujundust on raske silme ette manada, siis spet-sialisti jaoks on selliste andmete publitsee-rimine väga teretulnud.

Hoone osade kirjelduste ja ehitusajaloo peatükkide raskesti jälgitavusel on veel rida objektiivseid asjaolusid. Teatavasti eelnesid raamatu koostamisele (või isegi jätkusid veel koostamise ajal) Suurgildi hoone restaureerimistööd, mille järelevalve käigus tehti mitmeid uusi tähelepanekuid hoone ja selle detailide ajaloo kohta.³ Paljugi sel-lest ei jõudnud raamatusse, mis valmis si-suliselt samal ajal hoone restaureerimise ja Ajaloomuuseumi uue püsiekspositsiooni-ga, millega oli seotud ka mitu autorit – ime, et üldse midagi uut viimasel hetkel raama-tusse jõudis. Nii näiteks on suuresti välja

jäänud Eesti Ajaloomuuseumi arheoloogi Krista Sarve poolt keldrikorrusel tehtud jä-relevalvetööde tulemused. Siiski – mitu olu-list uut järeldust on raamatusse jõudnud, nt esialgsed andmed Suurgildi hoonest vara-sema, kaupmees Schotelmundile kuulunud maja jäänuste kohta, mis leiti Pika tänava poolt keldripõranda alt (vt lk 262–263) või taasavastatud unikaalse kahe kütteavaga hüpokaustahju jäänused.⁴ Raamatu tekstis me Krista Sarve nime ei kohta ega ole juttu värskest järelevalvest, välja arvatud joone-aluses viites lk 263, kus märgitakse, et peat-selt ilmub Krista Sarvelt vastav artikkel.⁵ Suuresti enne nimetatud välitöid valminud tekstist jõuti välja jätta mõned varem Marta Männisalu püstitatud oletused, millega olid värskete uuringute tulemused selgelt vastu-olus ning jõuti mõned uued järeldused sisse panna. Ehitusajaloo osa paratamatuks puu-duseks on loomulikult ka uute, värskaid tu-lemusi ilmekalt kajastavate jooniste (põhi-plaanid, lõiked) puudumine nii keldri- kui ka peakorruse osas.

Kurioosel kombel on uuest raamatust raske teada saada, et 2011. aastaks lõppesid Suurgildi hoone ulatuslikud restaureeri-mistööd ning valmis püsiekspositsioon. Vaid raamatu teksti viimasel seitsmel real (lk 434) on ehitustööd ja uus püsieksposit-sioon väga lakooniliselt ära märgitud, just-kui vihjates, et selle teemaga saab mingis järgmises teoses jätkata.⁶ Ehitusajaloo osa

4 Esmakordselt mõõdistatud ja kirjeldatud juba 1951. aastal (vt lk 310), muuseumiperioodil unustatud, kuid taasavastatud 2010. aasta järelevalve käigus.

5 See välitööde tulemusi põgusalt tutvustav artikkel on nüüdseks ilmunud: K. Sarv, *Archaeological Investigations in the Property of the Great Guild in Tallinn*. – *Archaeological Fieldwork in Estonia / Arheoloogilised välitööd Eestis*, 2010. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2011, lk 187–194. Artiklis on avaldatud uuringute esialgsed tulemused, kuid leitud müüride ja esmapilgul arusaamatute ehitusosade hoo-ne ajalooa siduv analüüs seisab suures osas alles ees.

6 Uuest püsiekspositsioonist saame nüüd suurepärase lühiülevaate: T. Liibek, *Eesti Ajaloomuuseumi uus püsiekspositsioon Suurgildi hoones*, „Visa hing. 11 000 aastat Eesti ajalugu”. – *Tuna* 2011, nr 4, lk 149–151.

3 Allakirjutanu oli kaasatud järelevalvetöödesse ja raamatu ehitusajaloo osa puudutava teksti koostamise juurde konsultandina.

lugeja võiks siiski – näiteks puuduvast sisesejuhatusest – teada saada, et värskest enne raamatu kirjutamist on restaureerimistöde käigus tehtud ka uusi tähelepanekuid, millel kirjutatu osaliselt ka põhineb. Sellele vihjavad vaid mõned pildiallkirjad.

Siinkohal tuleb ühtlasi avaldada kahetust, et enne Tallinna ja kogu Eesti jaoks niivõrd olulise keskajast pärineva arhitektuurimälestise ulatuslikult sekkuvat restaureerimist ei kavandatud süstemaatilisi väliuuringuid ei keldripõrandate süvendamisel ega seinte kaardistamise näol, mis tänapäeval vähemalt põhja pool Alpi mägesid on pigem normiks.⁷ Ei olnud sisulist uurimisprogrammi ning tuli piirduda vaid selle info esmase registreerimisega, mis ehitajate labida või kangi alt juhuslikult nähtavale tuli. Uurimisküsimused olid eeskätt rakenduslikud, s.t mida, kas ja kuidas leitud ehituskonstruksioonidest säilitada/eksponeerida, kuid akadeemiline „dimensioon” suuresti puudus või oli juhusliku iseloomuga. Eeskätt tekib lakuun ilmselt 17.–18. sajandi sisekujunduse tundmise osas, mis oli 20. sajandiks eemaldatud ja selle jäänused uuemate viimistluskihtidega kaetud. Selles osas oleks saanud teha palju rohkem tähelepanekuid, mis võimaldaks kirjalike allikate andmeid sisekujunduse jäänustega paremini seostada. Uuemate viimistluskihtide eemaldamise käigus piiruti suuresti vaid pildistamisega: puudus restaureerimise käigus paratamatult häviva ainese süstemaatiline kaardistamine ja analüüs koos vastava aruande tegemise kohustusega. Valdkonnaga kursis olijaid ei tohiks see üllatada, sest toimunu peegeldab väga hästi Eesti ehitusajaloolise väliuuri-

mise ehk ehitusarheoloogia viletsat seisus⁸ viimasel paaril aastakümnel – domineerib vaid rakenduslik, restaureerimise probleemidest lähtuv suund. Eelnevalt öeldu ei kahanda kuidagi uue raamatu väärtust.

Raamatu viimases osas annab Mariann Raisma ülevaate Suurgildi hoone saatusest pärast Börsikomitee sisulist likvideerimist 1940. aastal ning selle jõudmisest Eesti Ajaloomuuseumi, tollase nimega ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumi kätte, hoone ümberehitamisest muuseumi tarvis, hoone ruumide uutest funktsioonidest ja varasemate püsiekspositsioonide koostamisest.

Kas Suurgildi ja selle hoone ajalugu on nüüd läbi uuritud? Gildi ajaloo osas ehk ei ole lähematel aastakümnetel tõesti põhjust uut raamatut kirjutada, kuigi Suurgildi ajaloo allikad ei ole ennast terve linna või laiemade gildide ajaloo osas kindlasti ammendanud. Ehitusloo osa vajab kohati täiendavat analüüsi ning visualiseerimist.

Suurgildi raamatu vormistus on väga tähelepanuväärne. Mul pole õnnestunud leida mitte ühtki kirja- ega trükiviga (keeletoimetaja Monika Pais, toimetuse kolleegium Ivar Leimus, Tõnis Liibek, Anu Mänd, peatoimetaja Tõnis Liibek). See on ka silmapaistvalt ilus raamat (kujundus Kadi Pajupuu) – ma pole ammu midagi võrreldavat oma riuliselt asetanud. Kergesti loetavat šrifti kasutades on leheküljed kujundatud keskaegsetele käsikirjadele vihjates suurte punaste algustähtedega, ka pealkirjad on punased. Leheruumi ei ole liiga väikse šrifti abil või servade arvelt kokku hoitud, lehtede ülaserava on orienteerumiseks väga loetavalt paigutatud vasakule raamatu osa ning paremale peatüki nimi. Valitud on hea valgusega tehtud fotod ning nende trükikvaliteet

7 Kaasaegse näitena umbes sama vana gildihoone uurimisest Inglismaal Bostonis vt: K. Giles, J. Clark, St Mary's Guildhall, Boston, Lincolnshire: The Archaeology of a Medieval 'Public' Building. – Medieval Archaeology 2011, vol. 55, lk 226–255.

8 Vt ka V. Kadakas, Ehitusarheoloogiast 21. sajandil. – Muinsuskaitse aastaraamat 2005. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2006, lk 68–70.

on suurepärane. Vaid ajalooliselt mustvalged fotod on nii ka välja trükitud – ülejäänud ongi värviline. Paber on valitud paks, raskesti kortsuv ning köide ei kipu esimese lugemise väntsutamisega ära lagunema. Tekst raamatu seljal on kaugelt loetav ja omapärase kujundusega – ei ole vaja seda riiulist kümme minutit otsida.

Uus raamat on sisult sama väärikas kui teema – ajalooline Suurgild – ning vormilt sama monumentaalne kui selle maja. Ei ühes ega teises asjas ei ole põhjust seda oma riiulis ega laual häbeneda, vaid võib soovitada ka sõbrale. Siin on mitmeid peatükke, mis võivad huvi pakkuda ka suhteliselt ajalookaugele lugejale, enamik peatükke on loetav ajaloo huviliste laiadele massidele, vääratamata samas üheski osas akadeemiliselt nõudliku taseme suhtes.

Eesti luterliku kirikuehituse kontekstuaalsed muutused 19. sajandi keskel

Tiina-Mall Kreem. Viisipäraselt ehitatud. Luterlik kirikuehitus, -arhitektuur ja -kunst Eestis Aleksander II ajal (1855–1881). *Dissertationes Academiae Artium Estoniae* 5. Eesti Kunstiakadeemia, 2010, 280 lk.

EPI TOHVRI

Tiina-Mall Kreemi doktorimonograafia on viimasel ajal ilmunud kunstiajaloo alastest uurimustest üks sisukamaid ja mahukamaid. Autor jätkab väärikalt tänapäeval ehk paljudele igavavõitu või vanamoodsana tunduvat allikakriitilist uurimistööd, kuid sellele toetudes saab laiendada visuaalsete allikate ringi. Väga sümpaatne on ka monograafia ülesehitus ja meetodi valik, sest kunstiajaloo uurimine erineb oluliselt mineviku uurimisest ajalooteaduse poolt, sest minevikus loodud kunstiteosed võivad ümbritseda meid ka tänapäeval. Eriti kehtib see arhitektuuriajaloo kohta, mis aitab luua meie kaasaegset elukeskkonda. Samuti on käesolevas töös rakendatud lähenemisviisi, mis toetub arusaamisele, et kunst, sealhulgas ehitused on olnud üheks retooriliseks vahendiks, mille abil representeeriti oma loomisaja ideid ning ideoloogiaid. Selleks et mõista kunstiteose loomisaegset sümbolset tähendust, tuleb rekonstrueerida ajalooline ja kriitiline mõtteviis, mis selle teose loomist motiveeris. Selleks on kahes esimeses peatükis tehtud sissevaateid luterliku kirikuehituse konteksti ning võrreldud akadeemilise teoloogia ja kirikuehituse praktikaid.